

УДК 82-94; 930.2

КОНТРОВЕРЗИ СІМЕЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА АНТИНОМІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗУМУ. ЧАСТИНА 2. ЧИ МОЖЛИВА БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ?

Кирилюк Олександр, Бородіна Наталія

На підставі створення моделі-конструкта дискусії двох істориків у статті розглядаються їхні альтернативні висновки, зроблені на підставі контроверсійних сімейних спогадів. Метою статті є пошук відповіді на проблемне питання, чи можлива безальтернативна історія взагалі. Виявилось, що обидві альтернативні історичні інтерпретації відповідають вимогам формально-логічних законів. Контекстуальний аналіз також не допоміг визначити якусь з цих двох наукових позицій хибною. Отже, дану ситуацію в історичній науці за аналогією з кантієвськими антиноміями чистого розуму можна назвати антиноміями історичного розуму, тому натепер безальтернативна історія неможлива.

Ключові слова: методологія історичного дослідження, альтернативна історія, Друга світова війна, Вермахт, індивідуальна та сімейна історична пам'ять.

Після викладення у першій частині статті контроверсійних документальних фактів-свідчень сімейної пам'яті наведемо можливі історико-теоретичні узагальнення, що можуть бути зроблені на підставі цих фактів, так, як би їх могли зробити два альтернативно налаштовані гіпотетичні історики-дослідники – спочатку у вигляді історично-наукового факту-джерела з подальшою трансформацією їх на факт-наукове дослідження.

Проблемне питання цієї частини роботи можна сформулювати так: чи можливо з якихось незаангажованих, нейтральних позицій, за допомогою формальної чи неформальної логіки, або аналізу контексту, виявити, принаймні, в одному з протилежних теоретичних фактів-досліджень, що узагальнюють контроверсійні документальні факти-свідчення, такі вади стверджень чи доведень, які дали б переконливу підставу для позбавлення його статусу факту наукового? При позитивному результаті ми б знайшли й відповідь на запитання, винесене у заголовок статті, що й становить мету роботи.

Стан розробки проблеми. Внаслідок многозначності вживання терміну «альтернативна історія» слід передусім сказати про те, в якому сенсі він вживається у даній статті. Одне з його значень – це літературний жанр фантастики, де розвиток подій малюється так, якби від точки біфуркації, в один з переломних її моментів, історія пішла б іншим шляхом, ніж це було насправді. Такими історичними експериментами іноді займалися й професійні історики – приміром, римський історик Тит Лівій змалював картину таких можливих стосунків між Імперією Олександра Македонського та Римською імперією, як вони мали б бути за умов, коли Олександр Великий не помер би у 323 році перед Христом. Від такої альтернативної історії слід відрізнити альтернативні історичні теорії, котрі так само розгортають відмінну картину розвитку подій, вводячи концепт «якби... то...». Прикладом такої альтернативної історії Другої світової війни є відтворення ситуації, якби Радянський Союз встиг би, як і планував, першим напасти на Велику Німеччину (праці на підставі документальних романів О. Суворова). Слід сказати,

що така історія, хоча й вважається науковою, має, тим не менш, суто гіпотетичний характер.

Більш близькою до наукової історії є такі версії, де альтернативний реальному опис розвитку історичних подій підкріплюється абсолютно точними фактами. Зокрема, таке «якби... то...» застосовується при спробах увити ситуацію, коли СРСР не отримав би допомоги від США. За цих обставин СРСР не міг би виплавляти броньовану сталь – всі присадки для неї йшли з-за океану, він випустив би ледь не вполовину менше літаків, оскільки звідти ж величезними обсягами постував й алюміній, більш того, тільки на двох завезених з Сполучених Штатів карусельних верстатах могло виконуватися фрезерування основи танкових башт для поворотного механізму – інших в СРСР не було. Тобто, така альтернативна історія показує, що без цієї допомоги, вже не говорячи про танки, паротяги, вагони, вантажні автомобілі і на додаток – одяг, взуття та продовольство, війни у тому вигляді, як вона перебігала, навряд чи було.

Ще один варіант альтернативної історії є такий виклад історичних подій, котрий суперечить усталеним та законсервованим в суспільстві поглядам, що часто виглядає як епатаж. Прикладом такої історії може слугувати цитована у цій статті книга Бориса Соколова, де офіційні версії історичних подій оголошені міфами. Ця альтернативна історія вже ближча до нашого розуміння терміну «альтернативна» – у сенсі протилежного бачення історичного процесу. В цьому сенсі ми й будемо вживати тут дане поняття, визнаючи правомірним застосування його у відповідності до висхідного значення слова «alter» як «другий». Проте мова тут йде вже не про взаємовиключні варіанти історичного бачення, а про нетотожні версії історії. Нетотожність поглядів на події Другої світової війни спонукала, скажімо, німецьких та польських істориків шукати шляхи для узгодження своїх позицій, що знайшло прояв у проведенні починаючи з 1980-х років спільних досліджень, видання колективних монографій (зокрема, «Культура та пам'ять») та проведеннь конференцій на тему «Спогади, забуття, витіснення. Польський та німецький досвід», в яких брали участь такі відомі вчені, як О. Екссле, І. Дройзен, Р. Херцог та інші.

Основна частина. Отже, уявимо собі таку гіпотетичну теоретичну ситуацію (своєрідний конструкт, котрий має допомогти краще зрозуміти основні механізми формування альтернативності історичних дискурсів), коли деякий історик, за прикладом мого згаданого у першій частині друга, звернеться наших сімейних спогадів-свідчень як до історичного джерела та надасть перевагу одному з них, оголошуючи його фактом, одночасно заперечуючи повідомлення очевидця, котре йому суперечить і яке він оголосить фікцією. Інший історик, навпаки, надасть перевагу альтернативному свідченню як незаперечному фактові, що підтверджується очевидцями, та оголосить фікцією те, що перший з них розцінив як факт. Ці умовні міркування, судження та умовиводи будуть наводитимуться разом із нагадуванням короткого змісту наведених у першій частині фактів-свідчень.

Факт-свідчення а-1: Німці, не дивлячись на те, що батько не мав ніякого взуття, вигнали його на примусові роботи. Одного разу вони хотіли його розстріляти без суду і слідства та змусили вирити собі могилу.

Можливі висновки першого альтернативного історика:

Факт-джерело а-1: Мирне населення під час примусових робіт трималося німцями у голоді та на морозі. За невихід на примусові роботи або за втечу з них німці мирне населення розстрілювали. Будь-хто, не вчиняючи ніяких дій, міг бути ними страчений без суду та слідства на підставі нацистських ідеологічних поглядів.

Історичний науковий факт-дослідження а-1: Німецькі окупанти до мирного населення ставилися по-звірячому.

Факт-свідчення а-2: Тилова медична колона Вермахту надала контуженому С. І. Кирилюку медичну допомогу.

Можливі висновки другого альтернативного історика:

Факт-джерело а-2: Військові медики Вермахту надали допомогу студенту-біженцю. Медичні частини німецько-фашистської армії були складовою частиною Вермахту.

Історичний науковий факт-дослідження а-2: Солдати Вермахту ставились до мирного населення гуманно.

Факт-свідчення б-1 (документи): Довідка 1942 року колаборантської влади про навчання С. І. Кирилюка на курсах бухгалтерів, направлення 1944 року радянськими органами влади на організацію курсів бухгалтерів, посвідчення 1945 року про роботу С. І. Кирилюка в радянських фінорганах, довідка 1946 року про зарахування його на перший курс філософського факультету Київського університету

Можливі висновки першого альтернативного історика:

Факт-джерело б-1: Залишившись на тимчасово окупованих територіях та змушені у силу обставин поступати на роботу до українсько-німецьких установ радянські громадяни з поверненням радянської влади продовжували працювати на своїх посадах, вони так само посилалися на курси підвищення кваліфікації та у службові відрядження, їх брали на роботу на відповідальні посади в державних органах цієї влади (КРУ), приймали на навчання до вищих навчальних закладів.

Історичний науковий факт-дослідження б-1: Радянські громадяни, що працювали на німців, після того, як були звільнені від німецько-фашистської окупації і не були визнані зрадниками Батьківщини, ніяких утисків з боку радянської влади не зазнавали.

Факт-свідчення б-2 (документи): Заява С. І. Кирилюка 1944 року з проханням до керівництва шахти видати теплу куфайку, лист 1944 року про відмову зарахування на юридичний факультет Московського університету, мандат 1945 року делегата на конференцію районної комсомольської організації

Можливі висновки другого альтернативного історика:

Факт-джерело б-2: Радянських громадян, котрі перебували на тимчасово

окупованих територіях, а тим більше тих, хто працював на німців, після звільнення примусово забирали на відновлення зруйнованою війною промисловості, зокрема, шахт, де вони працювали у важких умовах голоду та холоду (для отримання продовольчої посилки треба було мати дозвіл, не видавався навіть такий простий теплий одяг, як фуфайки), причому під трудову повинність підпадали й ті, хто під час війни перебував у складі підпільних комсомольських організацій (без цього комсомольця відразу після звільнення не ввели б у керівні органи райкому ЛКСМУ). Цим громадянам під різними приводами відмовляли у вступі до вишів.

Історичний науковий факт-дослідження б-2: Всі без виключення радянські громадяни, які перебували на окупованій німцями території, піддавалися на цій підставі жорсткій дискримінації.

Ясно, що тут ми маємо справу з методологічними питаннями, пов'язаними перш за все з проблемами використання професіоналами історичного факт-свідчення задля відтворення на його підставі певних теоретичних узагальнень. Коли ці факти свідчать про протилежні речі, однобічні узагальнення ведуть до взаємовиключних універсальних тверджень, що і обумовлює, зрештою, можливість створення альтернативних історичних наративів.

На підставі таких міркувань всі наші проблемні питання легко б вирішувались через укладання їх у красиву схему «скільки людей – стільки й точок зору», якби не одне «але» – ці спогади про протилежні за своєю суттю події належать одній людині, через що її свідчення і спогади також будуть суперечливими, тобто, такими, що дають підставу для антитетичних тлумачень або для альтернативної історії взагалі. Іншими словами, якщо у першому випадку ми маємо два антитетичних історичних суб'єкти, що діють протилежним чином, то тут, коли мова йде, скажімо, про ставлення Вермахту до мирного населення, історичний суб'єкт дії є одним й тим самим, хоча ці його дії мають протилежний, добрий і поганий зміст.

Як відомо, якщо висловлювання заперечують один одного і стосуються одного й того ж самого предмета в один і той самий час, то вони мають бути розділені на висловлювання істинне та висловлювання хибне. Якщо ж ми визнаємо обидва висловлювання істинними, то за цих умов порушується закон протиріччя, який забороняє робити взаємовиключні висловлювання стосовно одного предмета думки. Проте парадокс полягає у тому, що наші гіпотетичні історики якраз дотримуються вимог цього закону, проголошуючи власне твердження істинним та відкидаючи твердження опонента як хибне. Між тим в основі цих суджень лежать суперечливі спогади про суперечливі реальні події, які, попри це, мають однаковий онтологічний статус та однакову об'єктивність.

Тобто, у таких випадках слід відрізнити різні факти – історичний науковий факт-дослідження і факт-джерело. Говорячи про протилежне ставлення до себе з боку окупантів, самовидець подій висловлює інформацію протилежного змісту, де, втім, обидва повідомлення є істинними. Іншими словами, істинність (достовірність) двох протилежних подій визначає й подвійну істинність (достовірність) й їхнього переказу (звісно, за умов чесності та адекватності свідка). А ось стосовно істинності узагальнюючих висновків, що виводяться з цих висловлювань, не все так

однозначно, оскільки ми повинні відрізнити один від одного ті протилежні факти, що їх було зафіксовано у двох антитетичних висловлюваннях очевидця, і зроблені на їхній підставі узагальнюючі висловлювання, котрі ґрунтуються на даних зафіксованих документально спогадах.

Якщо на рівні свідчення вирішення проблеми сумісності двох взаємовиключних висловлювань можливе на підставі поділу суб'єкта висловлювання, то на рівні узагальнюючого історичного дослідження таке примирення протилежних висновків за нормами наукового дослідження неможливе. У першому випадку свідок на підставі свого досвіду може зробити висновки у вигляді окремих стверджувальних та заперечувальних суджень «Деякі частини Вермахту допомагали мирному населенню окупованих країн», «Окремі представники Вермахту вчиняли звірства». Іншими словами, закон заперечення свідком не порушуються через те, що він говорить про певний об'єкт думки у різні часи та у різних місцях.

У другому випадку такий поділ суб'єкта узагальнюючих висловлювань у межах двох загально-стверджувальних суджень типу «У цілому всі частини Вермахту дотримувались міжнародних законів ведення війни і не утискували мирне населення на окупованих територіях» та «У цілому всі частини Вермахту тією чи іншою мірою причетні до звірств стосовно мирного населення» поєднати в одному теоретичному історичному дослідженні вже неможливо. Це так, тому що вони законів заперечення та виключення третього мають неухильно дотримуватися – мова у них йде про один і той самий предмет думки та в один відрізок часу його існування. На цій підставі, оскільки вони обидва дотримуються формальних вимог умовиводу, коли власні висновки оголошують істинними, а висновки опонента – хибними, визнати одне з цих протилежних історичних суджень ненауковим на підставі порушення кимось з них законів протиріччя та виключення третього не є можливим.

Проблема формально-логічного аналізу історичних фактів ускладнюється необхідністю спочатку їх перевірити та правильно інтерпретувати, адже «з хибного судження може слідувати все, що завгодно». Безпосередньо фактчекінг виходить за межі логіки, але є початковою стадією дослідження згідно з правилами критичного мислення.

Сучасний фактчекінг перш, ніж брати факт у роботу, пропонує звернути увагу на п'ять деталей: 1) Джерело інформації; 2) Емоційна мова та лексика; 3) Авторство; 4) Дата публікації; 5) Наявність фактів, даних та думок. Тобто, йдеться про впевненість у тому, що вам подають саме факте, а не авторські думки з приводу ситуації [6].

Якщо джерело інформації невідоме або не визиває довіри, якщо інформація емоційно забарвлена, якщо точна дата начебто «факту» невідома, якщо автор – «тітка маминої подруги», то це вже є підставою для того, щоб не брати цей нібито факт до уваги.

Далі, якщо ми перевірили факт та визнаємо його достовірним ми можемо просуватися у дослідженні далі і намагатися робити висновки. Перше правило дослідження – один факт ще не може бути достатньою підставою для будь-якого умовиводу.

Існує тільки три логічні операції, які ми можемо зробити з одним фактом, без залучення інших джерел, зокрема статистики. Це перетворення, обернення та протиставлення. Їхнє завдання – зрозуміти факт більш глибоко, показати всі його можливі деталі трансформації форми без зміни змісту.

Наприклад, у нас є свідчення про одну людину, якій відмовили у вступі до ВНЗ. Тобто це квантор існування (є хоча б один такий об'єкт), та ми не можемо робити узагальнення. Судження стверджувальне – ми приписуємо людині предикат «відмовили у вступі до ВНЗ».

Тобто ми отримуємо частково стверджувальне судження: «Деяким громадянам СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, відмовляли у вступі в ВНЗ». Без залучення додаткових фактів ми можемо зробити:

1) *Перетворення*: Деякі громадяни СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, не є тими, кому не відмовляли у вступі в ВНЗ.

2) *Обернення*: Деякі люди, яким відмовили у вступі до ВНЗ є громадянами СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях.

3) *Протиставлення*.

а) *протиставлення предикату*: Часткові стверджувальні судження не можуть бути протиставлені предикату.

б) *протиставлення суб'єкту*: Деякі люди, які були прийняті до ВНЗ не є громадянами тимчасово окупованих територій.

Власне, це все, що класична логіка може зробити з одним фактом.

Далі, якщо є декілька схожих фактів, то можна скористатися типом логічного висновку з назвою «індукція». Цей тип умовиводу працює тільки якщо була зафіксована достатня кількість схожих даних, або як кажуть соціологи: «вбірка була репрезентативною».

Загальна схема індуктивного умовиводу наступна:

$S_1 - P$

$S_2 - P$

$S_3 - P$

.....

$S_n - P$

$S_1 S_2 S_3 \dots S_n$ становлять частину або вичерпують увесь обсяг S

Усі S – P

Сучасні вчені, які використовують індуктивний метод, керуються наступними правилами:

1. Кількість випадків, які досліджуються у посилках, повинна бути якомога більшою. Факти, на основі яких були зроблені висновки, повинні бути якомога різноманітними.

2. Розглянуті факти повинні бути типовими, істотними. Ви повинні бути впевнені, що випадок, на основі якого ви робили висновок – це не виключення.

3. Обсяг поняття, яка є суб'єктом висновку, повинен бути мінімальним.

4. Обсяг поняття, що є предикатом висновку, повинен бути якомога більшим, а зміст, відповідно, найбільш вузьким [Бородіна, 2019].

Тобто, якщо ми маємо приклад однієї людини ми повинні продовжувати дослідження і накопичувати факти далі, перш ніж ми можемо зробити висновок про всі об'єкти даного класу.

Якщо ми не виконуємо всіх цих правил, то ми отримаємо одну з двох логічних помилок:

1) Поквапливий умовивід (Jumping to conclusion), у якому ми не можемо бути впевненими через брак достатньої кількості даних.

2) «Після цього не значить внаслідок цього» – ми повинні бути впевнені, що події об'єднані причинно-наслідковим зв'язком, а не просто збігли у часі.

Тобто, у нашому прикладі ми повинні досліджувати далі сходині феномени відмов до вступу у ВНЗ, щоб бути точно впевненими, що відмова пов'язана з перебуванням на тимчасово окупованій території.

У сучасній науці популярності набула також трохи інша форма дослідження – а саме, аналіз когнітивних упереджень. Що змушує вчених робити поквапні висновки? Що змушує їх плутати причинно-наслідкові зв'язки та збіг у часі?

У даному випадку це, перш за все, підтверджувальне упередження – когнітивна помилка, яка властива нашому світосприйняттю: ми більш охоче сприймаємо ту інформацію, що співпадає з нашими думками та переконаннями. Спеціалісти з кіберзахисту також досліджують цей феномен у аспекті формування так званих «інформаційних міхурів». Це така ситуація, коли людина просто не може сприйняти певну інформацію через те, що та не відповідає її переконанням. Через деякий час нею довкола себе починає створюватися такий собі «інформаційний міхур», тобто, деяке інформаційне оточення, котре вже відповідає переконанням.

Повернемось до вихідного твердження: «Деяким громадянам СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, відмовляли у вступі в ВНЗ». Якщо є людина, яка вірить, що «ніякої несправедливості за часів СРСР існувати не могло», то вона проігнорує інформацію про дискримінацію мешканців тимчасово окупованих територіях і будь-яку згадку про цю інформацію буде сприймати як намагання «спаплюжити пам'ять великої країни СРСР». Може навіть почати шукати докази, що дискримінація за часів СРСР була неможливою. Через ту обставину, що зараз більшість дослідників для пошуку доказів користується інтернетом, це призводить до того, що пошуковий сервіс запам'ятовує його запити і в подальшому буде видавати контекстну рекламу та новини перш за все на цю тему, що змусить його ще більш сильно повірити у справедливості своєї вихідної гіпотези того, що «ніякої несправедливості за часів СРСР існувати не могло». Саме так створюється інформаційний міхур.

Тут також варто згадати ту методологічну особливість досліджень, на яку звертав увагу Т. Кун. Якщо ми маємо справу з «фактами», ми повинні пам'ятати, що навіть те, що ми називаємо фактами, може бути теоретично навантаженим.

У такому контексті сподівання провести цілком об'єктивний аналіз історичних *фактів-джерел*, котрі суперечать один одному, із залученням самої тільки формальної логіки, на жаль, не є виправданими. Навіть виконання всіх правил логіки може привести до того, що їхнє сприйняття буде залежати від

загальної світоглядної установки історика, визначеною його приналежністю до певного домінуючого у даному суспільстві контекстуального оцінювання даного джерела в рамках узагальненого сприйняття більш широкої історичної події, до якої включено цей менш загальний факт, або навіть від власних особистих упереджень істориків, котрі дотримуються відмінних поглядів (детальніше про це – нижче). Що ж стосується антитетичних інтерпретацій цих *фактів-джерел*, тобто, протилежних історико-теоретичних висновків як *фактів-досліджень* – це така проблема, відносно якої жодна когнітивна наука ще не може надати одностайного алгоритму подолання такого стану справ.

Так само обох істориків можна пострікнути тим що їхні узагальнення зроблені на підставі одиничних фактів, і це – вже згадувана помилка «поквапливого умовиводу», тобто, помилка, можна сказати, недостатності зібраного матеріалу для того, щоб робити висновки. Їх слід робити за умов, коли фактів зібрано достатньо багато, коли всі вони мають щось спільне, тобто, виражають якесь одне явище чи процес, є об'єктивними та, нарешті, суттєвими, а не другорядними чи випадковими тощо. Проте, якщо взяти першій критерій, то хто може, насправді, визначити необхідну і достатню емпіричну базу для індуктивного висновку у кількісному параметрі? Далі, чи відповідають узагальнення двох істориків цим нормам?

Зрозуміло, що ні, оскільки жодний реальний дослідник не буде квапитися із умовиводами з одного-єдиного факту. Не забуваймо, що ми маємо справу з певним конструктом. Для обґрунтування своєї точки зору як істинної задля дотримання закону виключеного третього обидва історики можуть і повинні звернутися до документів, висновків спеціальних комісій тощо. Так, той з них, котрий вважає, що Вермахт чинив масові злочини проти мирного населення, наведе дані спеціальної комісії, котра зафіксувала біля 80.000 таких злочинів на території СРСР. Його опонент може контраргументувати тим, що така кількість злочинів за умов утягнення у війну десятків мільйонів людей не підтверджує масовість злочинів німецької армії, що відсоток цих злочинів не такий вже й великий.

У відповідь перший історик може пред'явити директиву начальника штабу ОКВ (Верховного командування Вермахту) фельдмаршала Вільгельма Кейтеля від 13 травня 1941 року з вказівкою на необхідність жорсткої реакції польових командирів на будь-яку «підступну» поведінку у майбутній війні громадянських осіб, що давало право командирам починаючи від батальйону приймати рішення, чи розстрілювати таких порушників, чи ні.

У відповідь опонент може сказати, що командувач сухопутними військами Вермахту (ОКХ) фельдмаршал Вальтер фон Браухич при розсилці директиви у війська доклав до неї інструкцію, що дозволяла не застосовувати цей наказ в тому випадку, якщо він створював небезпеку підризу дисципліни. Командувачі групами армій і арміями змушені були незабаром після початку бойових дій видати накази, що ввели підсудність військовим судам за злочини проти мирного населення (щоправда, робилося це не з гуманних міркувань, а знов таки, через те, що подібна всездозволеність підризували дисципліну німецьких солдат). Окрім цього, у радянської окупаційної адміністрації опинились німецькі судові документи, які свідчили, що правосуддя Третього Рейху засуджувало на різні терміни ув'язнення чи відправляло у штрафні частини тих своїх солдат, котрі вчиняли військові злочини проти мирного

населення (ніколи, щоправда, за це не страчуючи) [Соколов, 2012].

Апологет Вермахту може спробувати вивести свої твердження з-під критики, заявляючи, що подібні ексцеси неминуче супроводжують військові дії такого масштабу, і що Червона Армія на окупованій нею частині Німеччини теж вчиняла жакливі військові злочини, що сучасні німецькі історики називають цифрою півтора мільйони згвалтованих німкенів і що брутальні вбивства німецьких жінок та дітей російськими військовослужбовцями не були рідкісними. На підкріплення своєї позиції вони можуть навести дані про від початку притаманну російській армії «безглузду жорстокість» (Л. Толстой, «Хаджи-Мурат») – на Кавказі, у Чечні, де під російськими бомбами у Грозному загинуло більше ста тисяч етнічних росіян, нарешті, про те, що ще у позаминулому столітті К. Маркс написав статтю «Про звірства росіян у Туркестані». Тобто, цим стверджується, що злочини німців про мирного населення не були якимось нечуваним явищем, російська совєцька армія поводитися як зі своїми, так і з іноземними громадянами не краще.

На противагу цим аргументам альтернативний історик може виправдовувати злочини РСЧА, тим, що це була помста німцям за ті злодіяння, що вони їх вчиняли щодо їхніх рідних. Відповіддю на такі доводи може бути посилання на рапорт одного зі старших окупаційних військових начальників до Москви, де він повідомляє, що злочини його підлеглих проти мирного населення у порівнянні з начальним етапом перебування у Німеччині значно скоротилися, і, якщо вони ще й траплялися, то виключно як акти особистої помсти. На це його опонент може сказати, що цей документ лише підтверджує його думку, принаймні, стосовно начального періоду окупації, коли злочини мали масовий характер та не були особисто вмотивованими. До цього ж він нагадає, що на багаточисельні рапорти про військові злочини совєцьких військових на звільнених від фашистів територіях вище керівництво СРСР почало реагувати лише після скарг на це тодішнього союзника Й.Б. Тито, засудивши за такі злочини проти мирного населення Югославії біля чотирьохсот самих тільки офіцерів.

На додаток він може навести ще й свідчення про утиски мирного населення на своїй території, в Україні, взяті з того ж сімейного джерела-свідчення: після відступу німців у березні 1944 року з Гнівані Вінницької області за мою майбутню тещою, Маженою Собольтинською, тоді молодою дівчиною, по всьому будинку з пістолетом у руці з відомою метою та криками «... німецька!» (це при тому, що за час окупації у цьому містечку за висновками спеціальної комісії німцями було страчено 6370 чоловік) ганявся російський танкіст-визволитель, що разом з іншими членами екіпажу став на постій. Напившись, вони перебили весь дорогий, ще дореволюційний фарфоровий посуд, але після скарги командира родини щось повернули, забравши, щоправда, схожий сервіз в інших людей. Не обмину увагою адепт такої версії альтернативної історії й свідчень про те, що від руки «визволителів» гинули не тільки німці - у квітні 1945 року в місті Шталлупьонен (тепер - Нестеров Калінінградської області РФ) було страчено десять тисяч дівчат-остарбайтерок, насильно вивезених у Німеччину, де вони працювали на заводах, фабриках, у господарів-бауерів [Шевчук, 2020].

Як бачимо, обидві протилежні позиції надають на свою користь однакові за своїм статусом документальні свідчення, котрі певним чином виправляють (у нас –

умовну) формально-логічну помилку поспішного індуктивного умовиводу тим, що замінують індукцію дедукцією, коли емпірично зафіксовані одиничні факти злочинного або гуманного поведіння військових з мирним населенням можна тлумачити як безпосереднє виконання загальних директив та наказів командування. Через це визнати аргументацію якоїсь однієї сторони дискусії ненауковою на цій підставі проблематично. Іншими словами, з точки зору формальної логіки обидва історики знаходяться у рівнозначному статусі, і на підставі цієї логіки неможливо визначити правоту одного з них та неправоту іншого.

Як же можна вирішити цю проблему? Можливо, у цьому допоможе неформальна, гегелівська логіка діалектичного мислення, котра розрізняє явища на основі їхньої сутнісної або видимісної природи та підставовості або непідставовості. У випадку, якщо певна подія, переказана як документальний факт, є фактом не сутнісним, а видимісним, а видимість, як відомо, демонструє нам поверхневий, мерехтливий та безпідставний шар явищ, то цей факт, що суперечити сутності, буде суперечити й загальному сутнісному контексту, в який він вписується. Це саме та ситуація, про яку говорив Гегель – якщо факт суперечить теорії, то тим гірше для факту. Відповідно, факт, що фіксує подію з протилежним змістом, буде фактом, що відповідає сутності вказаних явищ та підтверджує її. У цьому сенсі дві події мають різний підставовий статус – в одній з них його немає, а в іншій – є.

Протилежні точки зору в історичній науці – це, безумовно, притаманна їй норма. Різні історики працюють у відмінних соціальних, наукових, культурних та інших комунікативних спільнотах, які можуть висвітлювати ті чи інші події з протилежних точок зору. Приміром, два історичних суб'єкти, Москва і Казань, по різному сприймають факт спалення татарськими Москви, що з права переможця не «святкується», і взяття московитами Казані, з приводу чого проводяться урочистості, так само як відзначають річницю «приєднання» до Росії Північного Кавказу, тоді як подекуди і нинішні російські історики називають це по-старому «підкоренням». Яку історико-наукову позицію оберуть історики з різних – татарської та російської комунікативних спільнот, якщо тільки вони історики-патріоти, у теоретичних узагальненнях цих протилежних за суттю подій, думаю, зрозуміло.

З цього випливає ще одне питання, і торкається воно того, чи є вказані відмінні бачення події фактами, що мають рівнозначну достовірність? Вочевидь, обидва вони фіксують якусь реальну подію, котра у певному сенсі є неподільною, у нашому випадку це – руйнація міста. Однак висловлювання російського та татарського істориків, втілені в їхніх взаємовиключних судженнях та умовиводах свій антитетичний зміст набувають не тільки завдяки їхній суб'єктивній позиції. Сама ця подія несе в собі моменти протилежного змісту: для переможців це – захоплення міста, для тих, хто зазнав поразки – це падіння міста. В основі протилежних суджень та оціночних висловлювань цих істориків лежать документальні свідчення та спогади про одну реальну подію, обидва варіанти розуміння якої мають однаковий епістемологічний статус та однакову об'єктивність.

У даному випадку ми маємо ту ситуацію, коли насправді «істин багато»

[Попович М., 1975], коли обидва протилежних висловлювань – російського та татарського істориків ми маємо визнати істинними. Річ у тім, що тут ми маємо справу із своєрідною феноменологічною історією, аналогічно тому прикладу, котрий наводив для роз'яснення сутності феноменології Е. Гуссерль, а саме, квадрат в залежності від кута зору постає перед нами або як прямокутник, або як ромб і т.д. «Кут зору» двох істориків на одну подію є визначально відмінним, відповідно, відмінними є й оцінки цієї події – торжество імперської експансії і гіркота потрапляння під владу чужого народу. Втім, з цього приводу можливі й такі узагальнення, з якими погодяться обидва історики – на кшталт «Після падіння Казані вона втратила свою незалежність та вплив, тоді як Московська держава значно укріпилась».

Проте ясно одне – що в Казані ця подія святом вважатись ніколи не буде. Хто заперечуватиме, що підсумки Другої світової війни німці розцінюють як величезну національну трагедію, тоді як майже все людство – як щасливе позбавлення від перспективи бути знищеним? Ось чому для росіян-імперців СРСР був «зруйнований» злочинцями, тоді як для поневолених у ньому народів це був конституційний саморозпуск федеративної держави та відкриття шляху до власних незалежних національних держав. Безальтернативна історія за таких умов, ясна річ, неможлива.

Слід зауважити, що сама об'єктивна подія до того, як вона знайшла вираз у висловлюваннях, виступає як своєрідна «річ-у-собі». Відомий трюїзм про те, що подія (факт) самі по собі не існують, що факту як такого немає, що є лише його інтерпретація, дозволяє припустити, що саме на рівні інтерпретації факту можливі такі його суб'єктивно визначені альтернативні перекази, які можуть надати цьому фактові абсолютно протилежних значень.

Тобто, кожна зафіксована в індивідуальній особистій пам'яті подія, вводиться у деякий загальний контекст, визначений певною комунікативною спільнотою. Цей контекст, наприклад, як можна припустити, може дати підставу для похідних від нього тверджень двох альтернативних істориків типу «Націонал-соціалісти боролись проти Совецької Росії за свободу», «гуманний есесівський суд» або «зверское лицо русского солдата». Ці вислови сприймались би як якісь оксюмори, як би вони дійсно не вживались. Щоденник батька, надрукований у згаданій тут його книжці, писався на звороті німецького «Geschäfts-Tagebuch 1942 (Ділового щоденника на 1942 рік), де можна прочитати: 22. Juni 1941. Beginn des Freiheitskampfes gegen Sowjetrußland» (22 червня 1941. Початок боротьби за свободу проти Совецької Росії) [Кирилюк, 2007. 78]. Есесівські суди насправді засуджували до смерті вищих чинів СС. Так, штандартенфюрера СС (полковника) Карла Отто Коха за вбивство двох ув'язнених у концтаборі, де він був на посаді коменданта, за вироком суду СС самі ж німці розстріляли [Залеский, 2012. 502-503], хоча в цілому незалежного правосуддя у Рейху вже не було. Про негуманне, варварське, «азіатське» ведення війни росіянами вже говорилося. Достатньо згадати той факт, як старшина, оборонець Брестської фортеці, особисто зарубав лопатою чотирьох австрійців, що у перший день війни потрапили у полон (до речі, в основному саме про це попереджав своїх солдат у згаданій вище директиві Кейтель).

Певний інший контекст може, виправдано чи ні, заважати погоджуватися з такими інтерпретаціями конкретних фактів, котрі суперечать даному контексту та вважати їх видімістними або безпідставовими, одночасно розцінюючи у межах власного контексту альтернативні факти-дослідження як сутнісні й такі, що мають підставу. Приміром, наведений вище приклад гіпотетичного висновку про те, що частини Вермахту були толерантними до населення окупованих територій не сприймається у пострадянському дискурсі як істинний через те, що загальний оціночний контекст ролі та функцій польових солдат не дозволяє такий висновок прийняти за істинний. Це так, тому що вони, зрештою, своїми суто армійськими перемогами приносили на своїх багнетах у загарбані країни жорстокий нацистський режим, поза чим ці суто військові дії Вермахту розглядати не можна. І коли дехто говорить, що були фашисти, а були просто солдати, він дану важливу обставину навмисно, чи ні, ігнорує.

Безумовно, у наші дні відвертих adeptів нацизму можна зустріти лише серед представників, як правило, заборонених неонацистських партій, але альтернативність історії при цьому не зникає. Натепер основна антитеза у тлумаченні Другої світової війни полягає не у протиставленні нацистської та совєцької версій її інтерпретації, а у протиставленні демократичного та посттоталітарного дискурсивних контекстів, хоча, як показало дослідження Українського інституту спільно з групою компаній One Philosophy, різні європейські країни бачать цю війну крізь власну оптику, чим і визначаються відмінності у акцентах [Попович Н., 2020]. Українські історики у більшості своїй змогли вийти з останнього з названих контекстів, розглядаючи Велику Вітчизняну війну інакше, ніж це робиться у російському політичному та історико-науковому наративі

Висновок. Ми можемо не приймати чи заперечувати протилежні до наших поглядів історичні наративи, але від того вони не зникають. І з цим ми маємо погодитись, визнаючи суперечливими та неоднозначними як саму дійсність та її зміни, а вона такою насправді й є, так і спроби схопити її сутнісні риси та закономірності. Сучасну ситуацію в історичній науці можна, за аналогією з кантівськими антиноміями чистого розуму, коли протилежні постулати отримують однаково вагому логічну (а нашому випадку – ще й джерельну) аргументацію, можна назвати *антиноміями історичного розуму*, коли кожен історичний колективний суб'єкт має не тільки власну раціональну рефлексію щодо історичних подій, але значно стійкіше щодо зовнішнього впливу розуміюче схоплення (у смислі здатності «вжитися» в історичний процес) як власної, так і світової історії, котрі будуть антиномічними по відношенню до поглядів на даний предмет інших суб'єктів.

Перспектива встановлення єдиної для всього людства бачення історичного процесу в цілому та окремих історичних подій, зокрема, достатньо реальна, але лише за умов справжнього кінця історії (Ф. Фукуяма), коли зникнуть світові полюси політичних та економічних сил панування, коли життєві світи людей різних рас та національностей віднайдуть спільні для всіх них сенси, що ґрунтуватимуться за загальнолюдських цінностях та ідеалах. Мова йде про історію не одноманітну та уніфіковану, а про таку, що не матиме взаємовиключних її версій. При цьому

унікальний та неповторний життєвий світ у гусерліанському розумінні кожного історичного, як індивідуального, так і колективного суб'єкта буде продовжувати визначати бачення тих чи інших історичних подій, виходячи з їхнього життєвого досвіду, коли ці події заломлюватимуться крізь специфічні національні духовно-культурні цінності, що вибудовуватимуться на основі прийнятого вже всім людством принципу беззастережної цінності життя кожної окремої людини.

Але натепер безальтернативна історія неможлива.

Список літератури

1. Залесский К. А. СС. Самая полная энциклопедия. М.: Яуза-пресс, 2012. 896 с.
2. Кирилюк С. І. Я пісню назву надій оцих краплини. Народний архів (праці, вірші, щоденники, спогади, додатки) – Одеса: Автограф, 2007. 417 с.
3. Бородіна Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Філософія» для студентів інженерно-технічних спеціальностей URL: <https://philosophy.ucoz.ru/konspekt.doc>
4. Соколов Б. В. Неизвестная война. Глава «Миф о военных преступлениях Вермахта и СС на оккупированной советской территории». М.: Яуза-пресс, 2012. 430 с. URL: <https://history.wikireading.ru/71877> (дата звернення 05.05.2020)
5. Попович М. В. Философские вопросы семантики ; АН УССР. Ин-т философии – Киев : Наук. Думка, 1975. 299 с.
6. Попович Наталія, Шейко Володимир. «Чи має Європа спільне розуміння Другої світової війни?» *Історична правда*, 11 травня 2020. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/11/157483/> (дата звернення 05.05.2020)
7. Шевчук Юлія. «Советы розстреляли у таборі 10 тисяч полонених дівчат» *Вісник і К - Всеукраїнська інформаційно-аналітична щотижнева газета*. Луцьк. 10 травня 2020 року. URL: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/50054-sovyeti-rozstrilyali-u-tabori-10-tisyach-polonyenikh-divchat/>. (дата звернення 15.05.2020)
8. Faktcheking. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/about> (дата звернення 05.05.2020)

Кырылюк Олександр, Бородіна Наталія

CONTROVERSIES OF FAMILY HISTORICAL MEMORY AND THE ANTINOMY OF THE HISTORICAL REASON. PART 2. IS AN UNALTERNATIVE HISTORY POSSIBLE?

The second part of the article is also devoted to the methodology of historical cognition. In this part a certain model-construct of discussion of two scholars-historians is created. Each of them made opposite general scientific conclusions (fact-scientific research), using controversial family memories (witness facts). These family memories are evidence of the Wehrmacht's opposite, humane and brutal treatment of civilians in occupied Ukraine during World War II. Accordingly, virtual historians have created two alternative historical texts, both of which have claimed to be true. However, two opposing views on one subject of thought are not true at the same time. One of them must be true and the other must be false. Nevertheless, such a situation occurs in real historical research, where one event is given a diametrically opposite interpretation. The aim of the article is to find an answer to the problematic question of whether a non-alternative history is possible at all. To find the answer to this question, the position of the two historians was examined from a logical and contextual point of view. If, as a result of this examination, the text of one of the historians would have logical errors, it would give grounds for concluding that his statements are incorrect. Thus it would be proved that an unalternative historical science is possible. But we have seen that both alternative versions of the Wehrmacht's conduct have the same logical status. Because of this, none of the opposite versions can be refuted. In addition, in real historical research, scientists always use additional documentary material. Having taken such a step, our imaginary historians have provided such a documentary basis, which more or less convincingly testifies in favour of each of them.

Contextual analysis also did not help to identify any of the two scientific positions as false, as all historians are always part of different communicative communities, which creates contexts that are different from each other. And here each specific context in its own way determines whether this or that historical fact is true or false. This situation is the reason why no cognitive science can yet find a universal algorithm for solving the problem of truth or falsity of alternative interpretations. Thus, the current situation in historical science can be called the antinomies of historical reason – by analogy with Kant's antinomies of pure reason, because alternative versions of history have identical epistemological status. The possibility of writing a non-alternative history will open when the real end of history comes and the world poles of antagonistic political and economic forces disappear. We are not talking about a monotonous and unified history, but about such versions of it that do not mutually refute each other. But now an unalternative history is impossible.

Keywords: methodology of historical research, alternative history, World War II, individual historical memory.

References

1. Zalesskij K. A. (2012) SS. Samaya polnaya enciklopediya [SS. The most complete encyclopedia]. Yauza-press. Moscow, 896 p.
2. Kyrylyuk S. I. (2007) Ya pisneiu nazvu nadii otykh kraplyny. Narodnyi arkhiv (pratsi, virshi, shchodennyky, spohady, dodatky) [Let be like song a drops of these my hopes. People's archive (articles, poems, diaries, memoirs, appendices)]. Avtohrاف, Odessa. 417 p.
3. Borodina N. Konspekt lektzii z dystsypliny «Filosofii» dlia studentiv inzhenerno-tekhnichnykh spetsialnostei (2019) [Synopsis of lectures on the subject «Philosophy» for students of engineering and technical specialties] Available at: <https://philosophy.ucoz.ru/konspekt.doc>. accessed by 15.05.2020
4. Sokolov B. V. (2012) Neizvestnaya vojna. Glava «Mif voennyh prestuplenij Vermahta i SS na okkupirovannoj sovetskoy territorii» [Unknown war. Chapter «The Myth of War Crimes of the Wehrmacht and the SS in the Occupied Soviet Territory»]. Yauza-press, Moscow. 896 p. <https://history.wikireading.ru/71877> accessed by 15.05.2020
5. Popovich M. V. (1975) Filosofskie voprosy semantiki [Philosophical questions of semantics] ; AN USSR. In-t filosofii. Nauk. dumka, Kyiv. 299 p.
6. Popovych Nataliya, Shejko Volodymyr (2020). «Chy` maye Yevropa spil`ne rozuminnya Drugoyi svitovoyi vijny`?» [Does Europe have a common understanding of World War II?] *Istori`chna pravda*, 11 travnya 2020. Available at: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/11/157483/> accessed by 05.05.2020
7. Shevchuk Yuliia. «Soviety rozstrilyali u tabori 10 tysiach polonyenikh divchat [The Soviets shot 10,000 captive girls in the camp]» *Visnyk i K - Vseukrainska informatsiino-analitychna shchotyzhneva hazeta*. Lutsk. 10 travnia 2020 roku. Available at: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/50054-sovyeti-rozstrilyali-u-tabori-10-tisyach-polonyenikh-divchat/>. accessed by 15.05.2020
8. Faktcheking (2020). Available at: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/about> accessed by 05.05.2020

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020